

ROMANITATE, ROMÂNITATE, ROMÂNISTICĂ, ÎN CAZUL GHEORGHE CARAGAȚĂ

Omagiu la centenar

Ioan DĂNILĂ

Abstract

The paper attempts to summarize the contributions of Romanian philologists to the building of a unitary and coherent image of Romanity. Their instrument has mainly been the theme of Romanity, seen from the historic perspective of Romanian language, of Compared Linguistics and Romanistics. Well known are the researchers abroad, who have studied by the means of scholarships, academic societies, conferences, etc., and have pleaded for the recognition of the Romanian language's role in the great family of Romanic languages.

1. Romanitatea – un concept dinamic

În literatura de specialitate, termenul „romanitate” are o istorie... polemică. Este legată de activitatea unui cărturar transilvănean, Damaschin T. Bojîncă (1802-1869), „unul dintre cei mai fervenți continuatori și susținători ai ideilor Școlii Ardelene” (1). De la Petru Maior, al cărui discipol este, preia nu doar ideile, ci și spiritul justițiar, care îl determină să apere adevărul cu privire la originea romană a poporului nostru. El va traduce polemica acestuia cu B. Kopitar, punând în discuție și observațiile calomnioase formulate de lingvistul sârb Sava Tökölyi, în 1823. Titlul lucrării lui D. Bojîncă (apărută mai întâi în latinește - „Animadversio in dissertationem Hallensem” - la Pesta, în 1827) vorbește de la sine despre conținutul polemic al discursului: „Răspundere dezgustătoare la Cîrtirea cea în Hale, în anul 1823 sub titula: Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind (adecă arătate cum că românii nu sînt viță de romani). Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității unguerești din Pesta, 1828” (2). Așadar, în lucrarea lui Damaschin Bojîncă (la pagina 96, rîndul 10) apare pentru prima oară termenul „romanitate”, desemnând caracterul roman al populației nord-dunărene. Contextul în care este semnalat conceptul este unul de maximă importanță pentru lingvistica românească: în 1828 apare, la Sibiu, „Gramatica românească” a lui Ion Heliade-Rădulescu, deschizând a treia etapă (1828-1870) în evoluția științelor limbii în țările românești, după anul 1780, când apare gramatica lui Samuil Micu și Gh. Șincai, „Elementa linguae dacoromanae sive valachicae”, piatră de hotar într-un „lung și ireversibil proces de modernizare” (3) a societății românești.

Dicționarele ezită între a așeza pe primul loc sensul de „totalitate a popoarelor romanice” (4, 5) și, respectiv, „caracterul romanic al unui popor, al unei culturi; latinătate” (6-10). Desigur, ordinea este dictată de frecvența în cea de-a doua grupă de lucrări lexicografice. Cât privește etimologia, dicționarele așază pe primul loc originea franceză a termenului, *romanité* (mai puțin „Noul dicționar de neologisme” al lui Florin Marcu, care consideră că termenul provine din italiană – *romanità*), și pe poziția a doua, originea italienească (11). Etimonul primar este lat. *romanitas*, *-atis* (recunoscut de DEX, care ia în calcul doar filiera franceză a termenului italianesc), desemnând, la Tertullianus (160-230) „obiceiurile romane” (12). Sinonimele pot fi „lumea romană” (4, 7, 8, 9, 10), „lumea romanică” (6) sau „romanism” (5). Distribuția semantică este uneori încălcată: „romanitatea” ar trebui înlocuită cu „latinătatea”, când referentul este idiomul („limba trebuie să fie o icoană a romanității noastre” – G. Călinescu) și păstrată când se referă la lumea romanică („durerea ce ne sfâșie la privirea dărăpănării

romanității” – C. Negruzzi), comparativ cu afirmația lui D. Stăniloae: „Poporul nostru înfățișează o sinteză între latinitate și ortodoxie” (9).

2. Românitare – românică

Folosit pentru prima oară de Bogdan-Petriceicu Hasdeu în „Istoria critică a românilor”, termenul „r o m â n i t a t e” desemna „poporul român”. În proiectul uriaș asumat de cărturar, descrierea românității începea din secolul al XIV-lea și ar fi fost realizată „din toate punctele de vedere: teritorial, etnografic, dinastic, nobiliar, ostășesc, religios, juridic, economic, literar și artistic” (13). În „Studiul II” al acestei lucrări, înainte de a fixa originea termenului „vlah”, B.P. Hasdeu notează ușor retoric: „Nicio parte a Daciei nu s-a zis vreodată cu mai mult drept: <<Țara Românească>>. În lungul trilater de maluri, cu Dunărea la sud, cu Temeșul la apus și cu Oltul la răsărit, începând jos la Severin și perzându-se sus în acea vale a Hațegului, unde vulturul roman urmărise până-n ultimu-i adăpost pe fugândul dracone al Daciei, aici a fost totdeauna măduva *românității*” (subl. ns.) (14).

Lucrările lexicografice recente nu-l înregistrează nici ca termen comun (4), nici ca neologism (6). „Dicționarul universal al limbii române” al lui Lazăr Șăineanu îl ignoră, dar „Noul dicționar...” (2006), care preia și dezvoltă lucrarea acestuia, îi acordă o amplă descriere. Cu mențiunea „rar”, românică desemnează „caracterul român, specificul românesc; origine, descendență română”: „Nu există nici un scriitor care să se poată compara cu ei în privința romanității din punct de vedere al subiectelor” (G. Ibrăileanu). Al doilea exemplu, confecționat de cei patru coautori ai dicționarului, este cel puțin ambiguu: „Voia să demonstreze românitarea ceangăilor” (9). DEXI (2007) repetă definiția din NDU, fără a o însoți cu exemple. O biografie amplă a familiei lexicale derivate de la „român” realizează Vasile Arvinte în cunoscuta lucrare „Român, românesc, România”, în care românitarea se regăsește în genericul „românie”, desemnând „românismul, spiritul românesc, sentimentul național al românilor” (15). Spectrul larg al termenului este susținut și de caracterul abstract al sufixului *-itate*.

Pentru al doilea termen, r o m â n i s t i c ă, biografia este lacunară. MDA nu-l consemnează și deci nu-i cunoaștem prima atestare. Este înregistrat doar de Florin Marcu, în 1997, pentru a desemna „studiul limbii, culturii (*sic!*) și literaturii române”, precum și de „Noul dicționar ...”, care oferă o definiție completă: „disciplină care studiază limba, literatura, cultura și istoria poporului român: (*spec.*) studiul limbii române” (9). DEXI reia această definiție, mai puțin exemplul dat de „Noul dicționar ...” Lingviștii consideră că românică se raportează strict la „studiile și acțiunile întreprinse de străini pentru cunoașterea trecutului și prezentului României, mai ales sub aspect lingvistic, literar și istoric”, sau la „interesul manifestat de aceștia în cunoașterea limbii, literaturii și istoriei românilor” (16). Este dată ca exemplu românică americană, ilustrată de un buletin editat în S.U.A. - „Rumanian Studies”. (Există și alte publicații româno-americane, precum „*Origini. Romanian Roots*”, din 2001, sau „*Lumină lină. Gracious Light*”, din 1996 [17].)

Din materialele consultate, dar și din observarea directă a conversațiilor purtate de specialiști, am dedus că „românică” se raportează în primul rând la studiul limbii și literaturii române în afara granițelor țării, fie că acesta aparține conașionalilor, fie străinilor. Publicația Asociației Culturale „Al. Philippide” din Iași are, din 2006, o rubrică specială, numită „Dosar: «Românică – stare de fapt»”, menită să facă mai cunoscută activitatea lectoratelor de limba română din lume (18). Textele nu sunt simple rapoarte sau procese-verbale, ci materiale ample, din care se poate reconstitui biografia respectivului lectorat și, totodată, sunt caracterizate interesul față de cultura română, precum și destinul acesteia pe mapamond.

A doua direcție a sensului „românică” este dată de activitatea filologilor români desfășurată în străinătate, sub egida unor instituții de cultură sau de învățământ din țările respective. Aceștia se asociază cu profesorii localnici și imaginează programe comune pentru

studierea limbii și literaturii române. În acest context ar trebui încadrat și statutul disciplinei în Republica Moldova, dată fiind presiunea statului rusofon de a oficializa limba moldovenească și, respectiv, literatura de dincolo de Prut. Nu este o întâmplare că termenul „românistică” apare într-un context publicistic basarabean: „Sunt adeptul încercării de a integra românistica în varii contexte” (9) („Contrafort”, Chișinău, 1994) (19). În aceeași publicație, un an mai târziu, Al. Paleologu subliniază: „Civilizația există mulțumită unei foarte reduse minorități, unei elite care o întreține. Poate să dispară această minoritate și în mai puțin de un deceniu dispare civilizația” (20). Mai mult decât atât, în cazul existenței mai multor lectorate în aceeași țară - cum este Italia -, cadrele didactice respective se organizează în asociații profesionale (21).

O a treia accepție circulă sub formă orală și desemnează categoria profesorilor de limba și literatura română, numiți și „româniști”. Dicționarele (5, 6, 9) înregistrează termenul cu precizarea că desemnează pe specialiștii în românică, cuvânt format după modelul lui „romanistică”.

3. Cazul Gheorghe Caragață

3.1. Excurs biografic

Gheorghe Caragață „a ținut sus flacăra românicii în Italia vreme de mai bine de trei decenii”, afirma Lorenzo Renzi, de la Universitatea din Padova. După cum se deduce, România i-a fost doar țara nașterii și a studiilor. A venit pe lume la 28 oct. 1907, în satul Corbasca, din județul Bacău. A urmat cursurile liceale la Tecuci, iar pe cele universitare la Iași. Absolvent al Facultății de Litere, s-a bucurat de îndrumarea unor mari dascăli: Al. Philippide, Garabet Ibrăileanu, George Pascu, ca și Iorgu Iordan și Dumitru Găzdaru, cu care se va întâlni pe traseul intelectual. Devine bursier al Școlii Române de la Roma, între 1933 și 1935, în acest ultim an luându-și doctoratul la Universitatea din Roma. Rămâne în Italia ca al doilea lector de limba și literatura română, după Claudiu Isopescu, care din 1925 a ocupat același post la Universitatea din capitala italiană. În 1945, când i-a expirat statutul de mesager al statului român, se hotărăște să nu se întoarcă în țară, unde deja schimbările politice își puseseră vizibil amprenta. Continuă să studieze și să publice în Italia și devine docent în limba și literatura română. Cu un an înainte de moarte (1978, 9 oct.), revede țara și satul natal. Este înmormântat la Florența (22).

3.2. Romanistul

Teza de doctorat a lui George Caragață, „Plurale [românești și italienești] în *-ora*”, coordonată de Giulio Bertoni, acoperă un sector al filologiei romanice bine motivat științific. Autorul nu-și propune o tratare exhaustivă (în „Enciclopedia...” lui Florin Manolescu este greșit transcris primul cuvânt din titlu: „Pluralele”, în loc de „Plurale”), iar textul publicat în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” în 1936 este doar un capitol din teza de doctorat „I plurali in *-ora*”, susținută în octombrie 1935.

Lucrarea a fost citată de lingviștii români, printre care Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, în „Structura morfologică a limbii române contemporane” (Buc., Editura Științifică, 1967), Gh. Constantinescu-Dobridor, în „Monografia limbii române” (Buc., Editura Științifică, 1974), dar cu titlul „Pluralele în *-ora*”, Al. Rosetti în „Istoria limbii române” (Buc., Editura Științifică și Enciclopedică, 1986), când discută genul substantivului (p. 128), Florica Dimitrescu (coord.), în „Istoria limbii române” (Buc., Editura Didactică și Pedagogică, 1978), pentru a prezenta desinența *-uri*, specifică neutrelui plural (p. 220) ș.a.

Din păcate, dat fiind statutul de exilant politic al lui Gheorghe Caragață, fragmentul din teza sa de doctorat a fost utilizat în lucrările amintite mai sus fără a fi reprodus prin citare. Ne

vedem de aceea obligați să prezentăm mai pe larg articolul din Buletinul Institutului „Al. Philippide”.

Gh. Caragață a identificat o particularitate a celor două limbi: „Româna și italiana sunt singurele limbi romanice care au moștenit de la declinarea a III-a latinească (tipul *tempus – tempora*) terminația *-ora* ca semn al pluralului la un număr foarte mare de cuvinte” (23). După secolul al XIII-lea, italiana comună (dialectul toscan) renunță aproape total la această terminație (Gh. Caragață îi spune „sufix”), substituită cu *-i*, prin analogie cu masculinile declinării a II-a. A rezultat o tot mai slabă frecvență a declinării italiene în *-ora*, până la retragerea acesteia în graiurile de sud, adică în ceea ce se numește „dialectele centro-meridionale”, vorbite în provinciile Marche, Umbria, Lazio, Abruzzo, Campania, Basilicata, Puglia, Sicilia. În limba română – incluzând aici toate dialectele –, desinența de plural *-ure/-uri* supraviețuiește „cu toată vitalitatea” (24). Cu onestitate, Gh. Caragață citează studiul lui Paul Aebischer „Les Pluriels analogiques en *-ora* dans les chartes latines de l’Italie” (1933-1934), pe baza unui corpus de 109 cuvinte cu pluralul analogic în *-ora*, identificate în toată Italia. Un exemplu ca *pavimentora* (pluralul de la *pavimentum*), întâlnit în latina medievală și în limba română (*pământuri*) este, se pare, un rezultat al limbii vorbite. Mai precis, pluralele în *-ora*, specifice limbilor română și italiană, sunt din latina populară. Lingvistul își asumă câteva principii, mai precis rezerve procedurale: „Orice criteriu am admite, va avea – desigur – același defect. Știm că tot ce se creează într-o limbă este produsul spiritului ei. Acest spirit se bucură de o libertate pe care mai niciodată nu reușim s-o delimităm complet” (24). La o astfel de realitate în permanentă mișcare, soluția nu poate fi decât vigilența: „Dacă procedăm totuși cu multă atenție [...], putem avea deplină siguranță că ne apropiem de adevăr” (25).

Inventarul cuprinde, într-o primă grupă, pluralele în *-ora* de la substantivele neutre din latină terminate în *-s*, iar în a doua grupă, celelalte teme. Pe prima poziție este plasată forma din româna comună, urmată de dialectele ei, iar pe poziția a doua, forma din italiană, distribuită pe formele vechi și cele recente, cu menționarea anului și secolului, precum și a dialectului. Sunt precizate apoi, între paranteze, locul unde a fost găsit exemplul, cu pagina și chiar rândul respectiv. Un exemplu:

„*corpora*. În dacoromână, ca și în multe alte idiome romanice, este neologism (v. A. Zauner, *Romanische Forschungen* XIV, pag. 346). Moștenit în meglenoromână (REW, nr. 2248). În vechea italiană: Flor[entin] *corpora*, sec. XIII (Schiaff[ini], *Testi*, pag. 107₂, 176₁₅₋₁₆, 192₈, 193₃₃); Rom[an] *corpora* (Monaci, *Crest[omazia]*, pag. 128₂₈₀), *corpora*, sec. XIV (Rienzo, *Vita*, pag. 106₁₁, 110₆, 185_{3,15,23}); Neap[olitan] *corpora*, sec. XIV (Pelaez, *Pozz. Bagn.*, pag. 207, versul 270). În dialectele actuale: Lazio (Castro d. Volsci) *kuorp^o*, *korp^ora* (sing. *kuorp^o*) (Vign[oli], *Vern. V.*, 226), Sora *korp^ora* (sing. *korp^o*) (Ml. *Fon., S.*, 144); Sicilia (Nisseno) *corpa*, *córpura* (sing. *corpu*) (Wentrup, *Beitr.*, 38), *curpi*, *curpura* (Lomb[ardo], *Niss.*, 56)”(27).

Urmează cuvintele „*frigora* (dr. *friguri* ...), *litora*, *pectora*, *pecora*, *pignora*, *stercora*, *tempora*, iar în seria a II-a: **capora*, *ervora* (dr. *ierburi*), **litora* (dr. sing. *latură*), **nomora* (rom. *numere*). Alte substantive, masculine, prezintă un plural analogic în *-ora*: *acora* (*acus*, *-us*, fem.; *acus*, *-eris*, n.), cu pluralele *ace*, *acuri*;

arcora (*arcus*, *-us*) cu pl. *arce*, *arcuri*;

campora (*campus*, *-i*), cu pl. *câmpuri* și *câmpi*;

cantora (*cantus*, *-us*), nepăstrat în română;

focora (*focus*, *-i*), cu pl. *focuri*;

fundora (*fundus*, *-i*), cu pl. *funduri*;

jocora (*jocus*, *-i*, masc.; *-a*, n.), cu pl. *jocuri*;

lacora (*lacus*, *-us*), cu pl. *lacuri*;

locora (*locus*, *-i*, masc.; *-a*, n.), cu pl. *locuri*;

nodora (*nodus, -i*), cu pl. *noduri*;
somnora (*somnus, -i*), cu pl. *somnuri*;
ventora (*ventus, -i*), cu pl. *vânturi*” (28).

Alte cuvinte comune românei și italienei, cu extensia sufixului *-ora*:
„*fructora* (*fructus, -us*), cu pl. *frupturi* „produsul în lapte și lână al oilor”;
ramora (*ramus*), cu pl. *ramuri* (fem. sing. *ramură*);
runcora (*runcus*), cu pl. *runcuri*” (29).

Drumul de la sufixul *-ora* la desinența *-uri* a fost explicat de Sextil Pușcariu pe baza unei sinteze, devenită regulă morfologică. „Din întâmplare, cele mai multe neutre latine cu pluralul în *-ora* au devenit în românește, la singular, monosilabe. De aici noua regulă morfologică [...]: *-uri* este desinența pluralului pentru monosilabele terminate în consonante, o regulă care astăzi tinde a se generaliza, ivindu-se chiar formele *câmpuri* (în loc de *câmpi*, păstrat încă în locuțiunea «a lua câmpii»), *capuri*, iar la generația mai tânără, incidental tot mai des, forme ca *sacuri*, *arcuri* etc.” (30). Gh. Caragață îl citează, a doua oară, pe G. Bertoni, cu o referire la cursul său de istoria limbii italiene, ținut în 1933-1934 la Universitatea din Roma: „Terminația *-ora* s-a extins prin analogie îndeosebi la cuvintele monosilabe. În acest fel cuvântul căpăta un volum mai mare și era ferit de eroziunea fonetică” (31). Discuția putea fi orientată și spre forma *mânuri* (pe care am auzit-o frecvent în vorbirea părinților mei, la Tg.-Neamț), pluralul de la *mân(ă)*, care apare în același număr al Buletinului, la rubrica dedicată recenziilor (32), după modelul lui *digita* „degete”, *cubita* „coate” (nu și *degeturi*, *coturi*, de la **digitora*, **cubitura*, plurale recente în 1936, ca și *ochiuri*, de la **oculora*).

Citându-l din nou pe G. Bertoni, cu teoria conform căreia „terminația *-ora* a fost un puternic sprijin contra eroziunii fonetice” (33), Gh. Caragață aduce în discuție a treia limbă din Romania Orientală, dalmata, care păstra formații în *-ora*.

Păreră noastră este că s-a petrecut un fenomen de segmentare/decupare/amputare artificială, în limba vorbită, prin analogie cu forma de bază, de la nominativ singular: *tempus* (bisilabic) devine la mai multe cazuri *temporis* (G.), *tempori* (D.), *tempore* (Abl.), cu pluralul *tempora* (N., Ac., V.), *temporum* (G.), *temporibus* (D., Abl.). Cum *-bus* a căpătat autonomie lexicală, înnobilat de vorbitorii moderni cu rangul de parte a unui substantiv (*autobuș*, *hidrobuș*, *minibuș* etc., de la *omnibus* „pentru toți”, ablativul adjectivului *omnis, -e*), tot așa *-ora/ -ure/ -uri* a părăsit trupul cuvântului-bază, devenind desinență de sine stătătoare pentru neutru plural.

NOTE:

1. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Editura „Albatros”, 1978, s.v.
2. Cf. *idem*. În „Dicționar ...”, „dezgurzătoare”, în loc de „dezgustătoare”. (Lucrarea nu are erată.)
3. Iorgu Iordan (coord.), *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 18.
4. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, Ediția a II-a, București, Ed. „Univers enciclopedic”, 1996, s.v.
5. Eugenia Dima (coord.), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române (DEXI)*. Chișinău, Ed. ARC, GUNIVAS, 2007, s.v.
6. Florin Marcu, *Noul dicționar de neologisme (NDN)*, București, Editura Academiei Române, 1997, s.v.
7. Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Ediția a IX-a, Craiova, Editura „Scrisul românesc”, 1929, s.v.
8. *Idem*, Ediție revăzută și adăugită, Iași, Ed. MYDO CENTER, 1996, s.v.

9. Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române* (NDU), București-Chișinău, Ed. „Litera-Internațional”, 2006, s.v.
10. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic (MDA)*, București, Editura „Univers enciclopedic”, 2003, s.v.
11. DEXI notează: „fr. *romanità*, fr. *romanité* ...” Desigur, cititorul va deduce că poziția inițială este ocupată de etimonul italianesc și că este o greșală de tipar.
12. Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura „Humanitas”, 2003, s.v. *Romanitas*, -*atis*.
13. Apud B.P.Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, Ed. îngrijită de Grigore Brâncuș, București, Editura „Minerva”, 1984
14. *Ibidem*, p. 65. Fragmentul deschide primul capitol al studiului și se intitulează „Țara Românească”.
15. Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*, Bacău, Ed. „Egal”, 2004, p. 144.
16. Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici*, București, Ed. „Teora”, 1998, s.v. Ediția din 1980 a aceluiași dicționar nu înregistrează termenul, ca de altfel niciun alt dicționar de lingvistică.
17. Apud Mihaela Albu, *Prezențe spirituale românești în spațiul american. Recuperări necesare*, în „Philologica Jassyensia”, an II, nr. 2/2006, Iași, Ed. „Alfa”, pp. 154-155.
18. În „Philologica Jassyensia” sunt publicate articole semnate de filologi străini, care coordonează astfel de lectorate în Bulgaria, Germania, Polonia (nr. 1/2006), Ucraina, Spania, Slovacia (nr. 2/2006) și Italia (nr. 1/2007).
19. Apud I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790-2000)*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004. În ediția din 1996 a acestei lucrări, se menționează: „Contrafort” este „revista tinerilor scriitori din Republica Moldova”, editată de Fundația Culturală Română și Societatea „Contrafort”, din 1994. (În ediția din 1996 a aceleiași lucrări, I. Hangiu menționează acest an, ceea ce ne face să credem că termenul „românică” a fost impus încă de la primele numere ale publicației.)
20. *Ibidem*.
21. Bruno Mazzoni, decanul Facultății de Litere de la Universitatea din Pisa, cunoscut și ca traducător din opera lui Mircea Cărtărescu, este coordonatorul Asociației Româniștilor din Italia.
22. Apud Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989)*, București, Ed. „Compania”, 2003, s.v. *Caragață, Gheorghe*.
23. Gh. Caragață, *Plurale românești și italienești în -ora*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, vol. III, Iași, 1936, p. 29. Articolul este inclus în prima secțiune a volumului „Studii”, după cel al lui Gh. I. Năstase (despre „ungurii” din Moldova la 1646, după „Codex Bandinus”), H. Mihăescu (despre argoul latin) și urmat de studiul lui Iorgu Iordan, directorul Buletinului” (despre compusele românești cu *în-*).
24. *Ibidem*.
25. *Ibidem*, p. 33.
26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*, p. 34.
28. *Ibidem*, pp. 34-45.
29. *Ibidem*, pp. 46-47.
30. S. Pușcariu, în *Dacoromania*, VII, p. 489, apud *ididem*, p. 50.
31. Gh. Caragață, *op. cit.*, p. 51, nota 1.
32. G. Istrate, recenzie la „Mână cu pluralul”, de Sever Pop și Emil Petrovici (*Dacoromania*, VII): „În Basarabia și în unele puncte din Bucovina întâlnim pluralul *mân*, iar în Munții Apuseni *mânu*, formă care, altădată, se pare că era mai răspândită. Cum un asemenea plural era neobișnuit în

limba noastră, s-a simțit nevoia creării altor forme și așa s-au dezvoltat în sud *mâni*, iar în Ardealul nordic și (parțial) în Bucovina *mânuri*” („Buletinul ...”, p. 245).

33. Gh. Caragață, *op. cit.*, p. 55.